

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
ТА ЙОГО ТЕКСТИ:
ЧИТАННЯ, ІНТЕРПРЕТАЦІЯ, КОМЕМОРАЦІЯ
НА МЕЖІ ХІХ — ХХ СТОЛІТЬ

Збірка наукових праць викладачів і студентів
Київського університету імені Бориса Грінченка

Київ — 2021

УДК: 82.09:94(477)(082)
Т19

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 11 від 17 грудня 2020 року)

Рецензенти:

Лариса Буряк, провідна наукова співробітниця Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, докторка історичних наук, професорка;

Ярослава Верменич, завідувачка відділу історичної регіоналістики Інституту історії України Національної академії наук України, докторка історичних наук, професорка.

Авторський колектив:

О. Болдар, М. Будзар, О. Вернигоренко, О. Іванюк, П. Іщенко, Є. Ковальов, Д. Ремінна, Ю. Топчий.

Т19 Тарас Шевченко та його тексти: читання, інтерпретація, комеморація на межі XIX — XX століть : зб. наук. праць викладачів і студентів Київського університету імені Бориса Грінченка / кол. авт.: О. Болдар, М. Будзар, О. Вернигоренко, О. Іванюк, Є. Ковальов та ін.; за ред. М. Будзар. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. — 136 с. : іл.

ISBN 978-617-658-096-6

У збірнику представлено статті, присвячені рецепції та репрезентації особистого образу Тараса Шевченка та його літературної спадщини у соціокультурних практиках кінця XIX — початку XX століть. Йдеться про читання Шевченкових творів як важливий засіб формування української національної ідентичності, а також про комеморативні заходи — відзначення Шевченкових роковин і спроби встановити пам'ятник мистцеві в Києві.

У статтях, що увійшли до збірника, розглянуто, як сталася «канонізація» Т. Шевченка, себто яким чином концепти з Шевченкової біографії та його текстів стали ледве чи не найважливішим складником того «символічного капіталу», який використовувався для формування модерної української нації. Окрім того, продемонстровано, в який спосіб відбувалися спроби ревізії цього канону.

Для широкого читачького загалу.

УДК: 82.09:94(477)(082)

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021
© О. Болдар, М. Будзар, О. Вернигоренко, О. Іванюк,
П. Іщенко, Є. Ковальов, Д. Ремінна, Ю. Топчий, 2021

ISBN 978-617-658-096-6

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

У середмісті сучасного Києва є Шевченківський район, а в ньому — Парк імені Тараса Шевченка з пам'ятником Шевченку, що дивиться у бік Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Неподалік проходить одна з головних київських магістралей — бульвар Тараса Шевченка. Ще є Національний музей Тараса Шевченка з двома літературно-меморіальними філіями — «Хатою на Пріорці» та будинком-музеєм на колишньому «Козиному болоті» (тепер — провулок Тараса Шевченка). Однією з вищих державних нагород для творчої інтелігенції в Україні є Шевченківська премія. А під час Революції Гідності на фасаді одного з будинків на початку вулиці Михайла Грушевського, де стояли протестувальники, з'явилися «Ікони Революції» — графіті з зображеннями Тараса Шевченка, Лесі Українки й Івана Франка. Шевченкове обличчя закрито червоною хусткою з чорним Тризубом, поруч є пляшки з горючою сумішшю, а внизу — рядок з «Гамалії»: *«Вогонь запеклих не пече»*.

Наведених прикладів цілком достатньо, як гадаємо, аби збагнути, що Тарас Шевченко давно вже з реальної людини, котра народилася 1814-го року, померла 1861-го та прожила свій вік у соціокультурних рамках свого часу, перетворився на ідеологічний конструкт. Він став важливим складником того «символічного капіталу» (скористаймося цим містким концептом П'єра Бурдьє), який є ресурсом для національної індокринатії мас та їхньої мобілізації. Іншими словами, ми маємо справу з «Шевченковим міфом», розуміючи «міф» як знання, що має квазі-сакральний характер і видається за самоочевидне.

«Шевченків міф» — це оповідання про походження модерної української нації. Тарас Шевченко — її архетипічний батько-за-

ОДИН З ШЕВЧЕНКОВИХ ЧИТАЧІВ: КОМЕНТАРІ АНДРОНИКА СТЕПОВИЧА ДО ПОВІСТІ «МУЗИКАНТ»

Audiatur et altera pars

[Нехай чується й інша сторона (лат.)]

Виявлення прототипів персонажів Шевченкових літературних творів стало важливим напрямом у шевченкознавчих дослідженнях. Не менш цікавим є вивчення репрезентації місцевостей у художніх текстах Т. Шевченка. Зважаючи на це, варті уваги шевченкознавців коментарі Андроника Йоаникійовича Дудки-Степовича (1856–1935), педагога, філолога-славіста, історика, до Шевченкової повісті «Музикант», присвяченої долі української кріпацької інтелігенції, сюжет якої локалізується у панській садибі в с. Дігтярі Прилуцького повіту Полтавської губернії, що належала багатому поміщику Петру Григоровичу Галагану (1792–1855). Ці коментарі збереглися серед документів архіву А. Степовича в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського¹ й досі не публікувалися. Розгляд смислової структури цього Степовичевого тексту й запровадження його

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 179. Од. зб. 136. 5 арк. Далі в тексті застосовано скорочення: Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського — ІР НБУВ; Центральний державний історичний архів України у м. Києві — ЦДІАК України; Державний архів Чернігівської області — ДАЧО.

до наукового дискурсу (публікація) сприятимуть урізноманітненню уявлень про українську культурну спадщину. Доцільність публікації є тим значимішою, що, попри досить значну кількість розвідок, присвячених культурному контексту повісті¹, досі, навіть в академічних виданнях, наявні неточності щодо історико-біографічного підґрунтя сюжету цього Шевченкового твору².

Передовсім треба ближче познайомитися з А. Степовичем, аби з'ясувати причини його зацікавленості «Музикантом».

А. Степович виховувався разом із Павлусем Галаганом, сином великого землевласника та громадського діяча Григорія Павловича Галагана (1819–1888), в його родовому маєтку в с. Сокиринці на Прилуччині³. Григорій Галаган був племінником Петра Григоровича Галагана (1792–1855) та його спадкоємцем. Після смерті 1864 р. своєї тітки Софії Олександрівни, уродженої Казадаєвої, удови Петра Григоровича, він став власником маєтку в Дігтярах. Тож А. Степович ще з дитинства належав до близького оточення родини Галаганів. Він вельми дорожив зв'язками і з Григорієм Павловичем, і з його дружиною, а потім удовою Катериною Василівною, уродженою Кочубей (1826–1896), і з їх спадкоємицею

¹ Мітельман Є. Глінка в Качанівці. *Музика*. 1984. № 3. С. 30–33; Мітельман Є. За рядком Шевченкової повісті. *Музика*. 1985. №1, С. 27–29; Мітельман Є. Нове про Шевченкового музиканта. *Радянське літературознавство*. 1989. № 10. С. 70–71; Шамаєва К. Побут Дехтярів. *Музика*. 1984. № 6. С. 24–25; Тышко С.В., Мамаєв С.Г. Странствия Глинки: комментарий к «Запискам». Ч. 1. Украина. К.: Радуга, 2005. 216 с.

² Зокрема, у статті: Сарбей В. Галаган Петро Григорович. *Шевченкова енциклопедія в 6 томах*. Т. 2. Г–З. К., 2012. С. 232 сказано: «У маєтку Лебединця Лохвицького пов. Г. часто влаштовував свято, яке відтворювало українську старовину...». Йдеться про небожа Петра Григоровича Галагана Григорія Павловича, котрий ініціював такі свята в хуторі Лебединець Прилуцького повіту в будинку, створеному із застосуванням засад українського народного зодчества. У тому ж виданні у статті: Калинчук А. Сокиринці. *Шевченкова енциклопедія в 6 томах*. Т. 5. Пе–С. К., 2015. С. 878 на світліні зображений центральний палац маєтку Качанівка з хибним підписом «П. Дубровський. Палац Галаганів у Сокиринцях. 1830».

³ ІР НБУВ. Ф. 179. Од. зб. 1. Арк. 1.

графинею Катериною Павлівною Ламздорф-Галаган (1845–1916)¹. Родинна історія Галаганів, їхні сімейні перекази, стиль життя цих аристократів — все це для А. Степовича дуже багато важило. Історик О.М. Лазаревський (1834–1902), чутливий до поговорів, навіть зауважив у своєму щоденнику на початку 1892 р., що А. Степовича «називають безсумнівним позашлюбним сином Галагана»².

А. Степович навчався у Колегії Павла Галагана — одній з кращих середніх шкіл Києва як за організацією освітнього процесу, так і за складом викладачів, серед котрих були видатні педагоги й науковці (П. Житецький тощо), заснованій Г. Галаганом у пам'ять про свого передчасно померлого сина Павлуся. Згодом, у 1893–1906 рр., А. Степович був директором цього навчального закладу³. У цей час він спільно з О. Лазаревським розпочав публікацію документів з родинного архіву Галаганів, частина якого зберігалася у колегії, — листування Г. Галагана, його мемуарних нотаток тощо.

Відтак Галаганова біографія міцно закріпилася у колі зацікавлень А. Степовича. Пізніше, впродовж 1920-х рр., він опублікував низку статей, присвячених цій темі, у виданнях Всеукраїнської академії наук. Деяко з написаного на цю тему залишилося в рукописах. Усіма цими працями він прагнув створити позитивний образ українського помісного дворянства XIX ст., довести конструктивність взаємодії панства з селянством і репрезентувати поміщицькі садиби як джерело культурного динамізму в аграрному соціумі.

До кола цих текстів входить й нарис-коментар А. Степовича до «Музиканта», написаний, як гадаємо, наприкінці 1920-х рр.

У 1927 р. А. Степович відвідав Прилуччину, побував у Сокиринцях й описав свої враження від цієї подорожі в нарисі «На Галаганівщині літом»⁴. У цей час він спілкувався з філологом, ет-

¹ К.П. Ламздорф-Галаган, уроджена графиня Комаровська, була племінницею Г.П. Галагана, донькою його сестри Марії Павлівни.

² Тарасенко О. Щоденник О.М. Лазаревського. *Сіверянський літопис*. 2016. № 6. С. 141 (пер. з рос.).

³ ІР НБУВ. Ф. 179. Од. зб. 1. Арк. 1–2, 7–8.

⁴ Степович А. На Галаганівщині літом 1927 р. *Україна*. 1929. Кн.1–2. С. 81–92 (пер. з рос.).

нографом та істориком культури Василем Івановичем Масловим (1885–1959), котрий завідував Прилуцьким краєзнавчим музеєм. В. Маслов, співпрацюючи з Музеєм українських діячів науки й мистецтва в Києві та Харківською крайовою комісією охорони пам'яток культури й природи, збирав матеріали для культурної історії краю. Тема сільських садиб українського панства як «культурних гнізд» стала одним із напрямків діяльності Прилуцького краєзнавчого музею, до фондів якого увійшли історичні та художні пам'ятки з палацу Галаганів у Сокиринцях і з інших панських садиб Прилуччини. Ці місцини було включено до туристичних маршрутів¹. Така зацікавленість В. Маслова історією панських садиб була суголосною власним уподобанням А. Степовича. Бесіди з В. Масловим, котрий, за свідченням А. Степовича, прохав його допомогти опрацювати колекцію світлин з маєтку в Сокиринцях² та поділитися спогадами про родинну історію Галаганів і Маркевичів (В. Маслов тоді досліджував життя і творчість М. А. Маркевича (1804–1860), історика та етнографа, двоюрідного брата Г. Галагана)³, напевно спонукали А. Степовича висловити свої свідчення про той маєтковий побут, який він так добре знав. І формою цих спогадів міг стати коментар до Шевченкового «Музиканта». А. Степович зумисне наголошує на значимості «спогадів різних місцевих старожилів» для розуміння змісту цього твору.

Окрім бесід з В. Масловим, поштовхом до написання А. Степовичем коментарів-спогадів до «Музиканта» могло бути й укладання стислого нарису «Сокиринський вертеп» на прохання директора Київського державного музею театрального мистецтва П.І. Рудіна⁴, в якому йому знову довелося звертатися до сокиринської старовини.

¹ ДАЧО, Ф. 5492. Спр. 1597. Проект туристичних шляхів Прилуцькою округою. Арк. 69.

² Степович А. На Галаганівщині літом 1927 р. С. 84.

³ ІР НБУВ. Ф. 243. Спр. 28. Маслов В.І. Маркевич Микола Андрійович. Матеріали до статті. Бесіда з Андроником Йоаникійовичем Степовичем 10/ХІІ 1930 г. Київ. Арк. 791–798.

⁴ Дудка-Степович А. Сокиринський вертеп. *Прилуки. Фортеця*. 2019. № 10. С. 30–33.

Отже, ймовірно, А. Степович написав свої коментарі до «Музиканта» наприкінці 1920-х рр. у зв'язку з тогочасними історико-краєзнавчими та мистецтвознавчими дослідженнями.

Коментуючи текст «Музиканта», А. Степович спирався на один з його варіантів, опублікованих у дореволюційні часи, в якому географічні назви й прізвища дійових осіб приховано або змінено, оскільки без купюр цей твір було надруковано лише у 1939 р.¹ Вочевидь, вчений користувався публікацією 1887 р. у журналі «Киевская старина»² (цитати для коментаря взято саме з цього видання, що посвідчує порівняльний аналіз).

А. Степович стверджував, що взявся за коментування цього Шевченкового твору зважаючи на те, що згадані там події та образи героїв пробуджували в ньому, як місцевому уродженці, особливо гостру зацікавленість. У своєму коментарі він ішов за сюжетом твору, проте оминав місця, які не бажав висвітлювати або через свої суспільно-політичні переконання, або з особистих міркувань, або просто через необізнаність з якимись обставинами.

Приміром, поза увагою А. Степовича залишилася історія знайомства та спілкування Т.Г. Шевченка з Галаганами, зокрема, хронологія перебування мистця в їхніх маєтках — тема, яка й досі є недостатньо з'ясованою. П.В. Жур, складаючи «дорожню мапу» поїздок мистця у середині 1840-х рр. теренами України, зокрема й Лівобережжям з тамтешньою розгалуженою мережею панських садиб, датував гостювання Т. Шевченка у П.Г. Галагана в Дігтярях, що є місцем дії «Музиканта», та знайомство його з обдарованим скрипалем-кріпаком Артемом Наругою, що став прототипом головного героя повісті, кінцем травня — початком червня 1843 р.³, а гостини поета у П.Г. Галагана під час святкування його іменин 29 червня 1845 р. описав на підставі тексту «Музиканта»⁴.

¹ Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. К., 2003. Т. 3: Драматичні твори. Повісті. С. 513–514.

² Шевченко Т.Гр. Музикант. *Киевская старина*. 1887. Т. 19. № 12. С. 627–695.

³ Жур П. Труды і дні Кобзаря: літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 2003. С. 85–86.

⁴ Там само. С. 118–119.

Однак знайомство Т. Шевченка з П.Г. Галаганом навесні 1843 р. є малоімовірним, бо Петро Григорович та його дружина Софія Олександрівна в цей час, наскільки нам відомо, подорожували Західною Європою, а їхній кріпак А. Наруга ще не повернувся з навчання у Німеччині¹.

Щодо другого епізоду, який мав статися під час мандрівки Т. Шевченка Прилуччиною наприкінці червня 1845 р. за завданням Київської археографічної комісії, то бракує документальних свідчень про обставини цього приїзду мистця до маєтків Галаганів.

Окрім того, важливим видається питання про взаємини поета з Григорієм Галаганом, бо згадка в повісті про Сокиринці як власність нащадка славного полковника² вказує саме на нього. Історія знайомства Г. Галагана й Т. Шевченка сягає початку 1840-х рр. М. Маркевич занотував присутність серед гостей на своїх іменинах 9 травня 1840 р. їх обох³, хоча ані в щоденнику Г. Галагана, ані в щоденнику його наставника і друга Федора Васильовича Чижова (а він теж побув на тій вечірці) згадок про спілкування з поетом немає. Так чи інакше, але до 1845 р. зносили Т. Шевченка й Г. Галагана мали свою історію. «Сокиринський панич» вже наприкінці 1840 р. у колі близьких читав вірші з «Кобзаря»⁴, ремінісценції з шевченкових поетичних творів емоційно підсилювали його кохання до дівчини-селянки, про що дізнаємося з юнацького щоденника Г. Галагана⁵. Під час мандрівки Т. Шев-

¹ 11 квітня 1843 р. Г. П. Галаган писав матері, К. В. Галаган: «...по просьбе дяденькиной я возьму с собой Артёма, который выедет ко мне в Прагу»: «Ми виїхали з Сокиринців...»: тревелогі родини Галаганів / упоряд. М. Будзар, Є. Ковальов; ред. І. Колесник. К., 2019. С. 136.

² Шевченко Т. Зібрання творів. У 6 т. К., 2003. Т. 3: Драматичні твори. Повісті. С. 181.

³ Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814–1861 / За ред. Є. П. Кирилюка. К., 1982. С. 26.

⁴ Григорій Галаган. *Журнал* (1836–1841) / упор. М. Будзар, Є. Ковальов; ред. І. Колесник. К., 2020. С. 157.

⁵ Ковальов Є. Юнацький щоденник («Журнал») Григорія Галагана: історія тексту. *Григорій Галаган. Журнал* (1836–1841) / упор. М. Будзар, Є. Ковальов; ред. І. Колесник. К., 2020. С. 15.

ченка Україною з середини 1843 р. до початку 1844 р. княжна Варвара Миколаївна Репніна радила поетові обирати товариство, серед інших, Галагана, уникаючи «небезпечних знайомств»¹. Втім, такі взаємини залишалися у першій половині 1840-х рр., ймовірно, поверхневими, на відміну від короткого відрізка часу на межі 1850-х–1860-х рр., коли їхнє спілкування (передусім у Петербурзі)² було більш дружнім, — принаймні таким воно видається у записках з Шевченкового щоденника за березень–квітень 1858 р., де «Грицько Галаган» згадувався неодноразово³, або у спогадах К.В. Галаган, котра, розповідаючи про перебування родини у Петербурзі взимку 1859–1860 рр., зауважила, що Т. Шевченко бував у них доволі часто, тому що «Григорій Павлович був з ним ще раніше добре знайомий»⁴, і поет любляв розмовляти з Павлусем Галаганом, який добре говорив українською.

Утім, А. Степович уникнув цієї теми, зосередивши свою увагу на персонажах твору й маетках Галаганів у Сокиринцях та Дігтярях і Тарновських у Качанівці. Свідками минулого в його коментарі, серед інших, є особи, котрі навряд чи позиціонувалися за радянських часів як варті довіри. Це Катерина Павлівна Ламздорф-Галаган і Василь Васильович Тарновський (молодший, 1838–1899). Це були люди з того панського світу, проти якого спрямовані Шевченкові художні інвективи, з середовища, що в повісті зображено згубним для талановитої людини з народу, причому, без сумніву, образ музики Тараса має автобіографічні конотації.

Для А. Степовича викривальний пафос Т. Шевченка лишився на периферії уваги. Він зауважив драматизм життєвої долі

¹ Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів Тараса Шевченка / Під заг. ред. акад. С. Єфремова. Т. 3 : Листування. К. : Держ. вид-во України, 1929. С. 233.

² У цей час Г. Галаган мешкав у Петербурзі разом з родиною, працюючи в Редакційних комісіях, де розроблялася Селянська реформа.

³ Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів Тараса Шевченка / Під заг. ред. акад. С. Єфремова. Т. 4 : Щоденні записки (журнал). К. : Держ. вид-во України, 1927. С. 164, 170, 172–173, 175.

⁴ ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Спр. 95. Галаган К. В. Спогади про мого єдиного сина. Арк. 4. Пер. з рос.

дивовижного музиканта з Дігтярів, торкнувся питання його звільнення з кріпацтва, зазначивши, що поміщик нібито дав обіцянку звільнити Тараса, але не дотримався її, проте не розвинув цю тему, не вдався навіть до більш розлогої характеристики Петра Галагана, хоча й схарактеризував його ставлення до обдарованого кріпака як вчинок мецената (і ця атестація не має негативного відтінку). А. Степович не вдається до відкритої полеміки з Т. Шевченком щодо підкреслення мистцем контрасту між становищем селян і розкішшю поміщицького побуту, можливо, не ставлячи собі такого завдання чи визнаючи художню правду мистця. І тут треба згадати, що той представник родини Галаганів, котрого А. Степович не раз згадав у своєму коментарі, — Григорій Галаган, рефлексуючи ще замолоду щодо власної ролі поміщика й щодо історії взаємин своєї родини з селянським світом, з гіркотою констатував, що селяни негативно ставилися до розбудови панських палацово-паркових комплексів: «вживали між собою вираз, жорстокий для нас, і який увійшов до обігу — вони називали всі наші побудови та застанови “людська кров”»¹. І на підтвердження цих роздумів (вочевидь, переконаний, що “*vox populi vox Dei*” — «голос народу — голос Божий») навів пісню, поширену в селах Галаганів, — «Пісню про галаганців», в якій ідеться про тяжкий визиск галаганівських селян².

¹ ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Спр. 6936. Автобіографическая заметка об отношении к крестьянскому вопросу как предисловие к сельскому уставу. Арк. 5 (пер. з рос.).

² Ой, високо сонце сходить, а низько заходить. // Ой, ходить піп по вівтарю та листи читає: // «Чому, чому Галаганців у церкві немає?..». // — «Ой, як же нам, наш батюшка, до церкви ходити, Загадують десятники в клуні молотити. // Що брат косить, що брат косить, а батько молотить, // Сестра у нас одиниця, тай та кирпич носить. // Пішли наші жита жати, сіли спочивати, // Озирнуться назад, аж йде Лученко, канчук розправляє: // «Чому, чому Галаганців по троє немає?» // «Ой, як же нам, паноченьку, по троє ходити, // Покинули малих дітей, нікому глядіти». // Ой, в нашої Галаганші жовтая спідниця. // Ідуть наші жонки з жнивів — вже зійшла зірниця. // У нашого Галагана вишивана хустка, // Буде в наших Озерянах не одна хата пуста. // У нашого Лученка білая кобила, // Побила Галаганців лихая година! (ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Од. зб. 278 Пісня про Галаганців. Арк. 1–1зв.). Озеряни належали Петру Григоровичу Галагану.

Утім А. Степович обрав власний шлях для репрезентації панських маєтків, в яких розгортається сюжет «Музиканта». Він змалював їх поза соціальними маркерами, вдався до прийомів культурної топографії та літературних паралелей. Зокрема, коментатор акцентував увагу на таких локусах дворянських садиб, згаданих у повісті, як «Свята долина» в Сокиринцях або альтанка в Качанівці, де працював композитор Михайло Іванович Глінка (1804–1857), для опису сокиринського парку послався на свідчення громадського діяча, публіциста Івана Сергійовича Аксакова (1823–1886), навів думку К. Ламздорф-Галаган щодо доречності застосування уривку з повісті Миколи Васильовича Гоголя (1809–1852) «Травнева ніч» для опису паркового ставка.

Коментар А. Степовича розширює контекст сприйняття окремих епізодів повісті. Розповідаючи про декого з осіб, згадуваних у повісті, він не обмежився коротким коментарем. Як-от, характеризуючи капельмейстера дігтярівського оркестру Домініка Краузе, додає відомості про його родину — дочку й онуку — та їхніх чоловіків — садівників маєтку в Сокиринцях — Карла Гегера й Карла Яничка. Ці деталі, окрім фактичної ваги, опосередковано вказують на важливу прикмету життя маєтку — наявність клієнтело-патронажної спільноти, до якої долучалися бідніші родичі, вихованці, а ще й численні працівники економії та фахівці, котрі задовольняли потреби дворянської родини. Розповідь А. Степовича про родину Краузе унаочнює ту соціальну ситуацію, коли кілька поколінь фахівців були пов'язані з однією чи кількома дворянськими родинами впродовж десятиріч і діяли в мережі їхніх комунікативних зв'язків. Недаремно англієць П.Ф. Кейр (P.F. Keir), котрий відвідав маєток у Сокиринцях наприкінці XIX ст., у нарисі до газети "The Gardeners' Chronicle" зумисне відмітив цю тяглість особисто-професійних контактів, зауваживши, що серед обслуги парку: «...майже всі працівники мали тривалий термін служби. Головний садівник, пан Гегер, виконував ці обов'язки не менше тридцяти шести років; бригадир Яничек — більше дванадцяти років. Більшість працівників також була тут від десяти до п'ятнадцяти років, так що можна

з упевненістю сказати, що кожна людина добре звикла до своїх обов'язків...»¹.

У коментарях А. Степович покладався передусім на особисті враження, зокрема, коли стверджував, що палацово-парковий ансамбль у Дігтярях поступався схожому комплексу в Сокиринцях. Т. Шевченко побачив маєток Петра й Софії Галаганів таким, яким той був задовго до народження А. Степовича, та й навряд чи коментатор хлопчиком (коли мешкав у Сокиринцях) бував у Дігтярях. Обидва комплекси — і в Сокиринцях, і в Дігтярях — облаштовувалися одночасно (у другій половині 1820-х рр.) за проектами архітектора Павла Андрійовича Дубровського (1783–після 1837) і майстра садово-паркового мистецтва Йоганна Ернста Бістерфельда (?–1826) як репрезентативні резиденції², такими лишалися й надалі. Але серцю А. Степовича був милим маєток у Сокиринцях, тому він без коливань відніс увесь опис панської господи в повісті саме до цієї садиби. Втім, безперечно, Т. Шевченко у «Музиканті» узагальнив прикмети обох маєтків Галаганів, себто і Дігтярів, і Сокиринців, та, ймовірно, вдався до цього свідомо, прагнучи створити узагальнений образ Едему, що став для кріпаків Пеклом. У особистісній репрезентації світу дворянських садиб в Україні першої половини XIX ст. мистець та його коментатор посіли супротилежні культурно-ціннісні позиції: у художній парадигмі Т. Шевченка цей простір залишався чужо-ворожим, тоді як для А. Степовича був своїм, обжитим з дитинства.

Можемо виснувати, що коментар А. Степовича до повісті Т. Шевченка дозволяє розглянути панський маєток як культурний ландшафт — «символічне середовище, створене людськими діями, ...що визначають форму довкілля під певним кутом зору й через особливий фільтр цінностей і вірувань...»³. Автор вдається

¹ Keir P. F. In the Russian steppes. *The Gardeners' Chronicle*. 1880. Vol. XIII, № 334. P. 651–652 (пер. з англ.).

² Новаковська Н. П. Архітектор П. А. Дубровський на Україні. *Питання історії архітектури та будівельної техніки на Україні*. К., 1959. С. 231–263.

³ Greider Th. & Garkovich L. Landscapes: The Social Construction of Nature and the Environment. *Rural Sociology*. 1994. Vol. 59, №1. P. 1.

ся до таких засобів тлумачення художнього тексту, як використання власних спогадів, усних оповідей, звернення до его-документів і белетристики. Його коментар — напрощуд особистий, він іде за Шевченковим текстом, але тлумачить передусім те, що є для нього близьким і дорогоцінним. Гадаємо, що автор використовує історико-культурологічний підхід до тлумачення Шевченкового «Музиканта». Можливо, сама атмосфера 1920-х рр., з її ще не винищеним плюралізмом думок, спонукала до використання таких прийомів, надаючи можливість висловитися науковцям, вихованим в інтелектуальній традиції дорадянської доби.

У коментарі А. Степовича до «Музиканта», безумовно, далася взнаки туга за безповоротно втраченою дворянською культурою, помітна в його текстах післяреволюційного часу. Саме у такому контексті й необхідно трактувати Степовичеві нотатки щодо «Музиканта». У них, зрештою, йдеться не стільки про Тараса Шевченка, скільки про самого Андроніка Степовича — це репрезентація його особистого міфу про зниклий світ української панської садиби, й ширше — спроба зберегти той позитивістський інструментарій інтерпретації літературних текстів, що на очах автора поступався ідеологічним кліше радянської гуманістики.

Далі наводимо Степовичеві коментарі до Шевченкового «Музиканта» з нашими власними заувагами, які контекстуалізують нотатки А. Степовича.

* * *

К повісти Шевченка «Музикант»

Русские произведения Шевченка написаны в разное время и по разным поводам. Так, рассказ «Наймичка» помечен 25.II.1844 г. — Переяславль, рассказ «Варнак» — 1845 г., стихотворная поэма «Безталанная», иначе «Тризна», посвященная любимой поэтом княжне Варваре Николаевне Репниной, — 1843 г., а напечатана была в журнале «Маяк», т. XIV, 1844 г., повесть «Музикант» — 1857 г. Во время своего написания многие из этих произведений были еще полны, можно сказать, трепетом современности; иные

из действующих в них лиц были еще живы либо недавно только умерли, и потому автор либо видоизменил их имена, либо скрыл под инициалами, как и названия мест и урочищ, к которым относится деятельность сих лиц. Во многих случаях такие умолчания автора либо разные видоизменения имен сравнительно легко раскрываются. Таковы, напр., «Крепость О.» (т. е. Орская) в рассказе «Несчастный» или в разговоре поэта Губера с К.П. Брюлловым «Нестор, Миша» (т. е. писатель Кукольник и знаменитый композитор М.И. Глинка) в автобиографической повести «Художник» 1856 г., или «Виктор Александрович» в пов[ести] «Капитанша» (т. е. Забела, сочинит[ель] песен). Но иногда эти видоизмененные имена либо помеченные начальными буквами названия требуют особых разысканий для восстановления их подлинности. В этом отношении любопытна повесть «Музикант», заключающая в себе немало автобиографических подробностей, касающаяся своим содержанием многих лиц и местностей Прилуцкого уезда Полтавской губ. и изображающая некоторые события и обстоятельства, о которых нам самим в ранней юности приходилось слышать неоднократно. Повесть эта давно уже интересовала нас теми живыми подробностями событий и изображениями лиц, истинность и действительность которых возбуждала во мне, как местном уроженце, особенно острый интерес, так как подтверждалась воспоминаниями разных местных старожилов и сохранившимися среди населения рассказами, носившими нередко на себе печать и, так сказать, букет чего-то недавно лишь пережитого. Автор ведет рассказ от себя и советует в начале повести читателю — «любителю отечественной старины» при проезде через город П. П-ой губ., т. е. Прилуки Полтавской губ., посетить «полуразрушенный монастырь Г. (т. е. Густынский) по ту сторону реки Удая, верстах в трех от г. Прилук». Сам он из Прилук собрался было ехать в город Л. (Лубны) «посмотреть на монастырь, воздвигнутый набожною матерью Еремии Вишневецкого-Корибута», но его хозяин и приятель, уездный учитель истории Иван Максимович, предложил вместо этого поехать вместе в Д. (село Дегтяри) на именины одного из потомков славного п-ого (т. е. прилуцкого) полковника, современника Мазепы. Речь идет

о Галагане Петре Григорьевиче (дядя известного деятеля по освобождению крестьян от крепостной зависимости в Малороссии и основателя киевской Коллегии Павла Галагана — Григория Павловича Галагана), на чьи именины потянулось через Прилуки множество карет, колясок и просто повозок, словом, целый уезд... Автор согласился. Молчаливый возница подводы, нанятой учителем уездного училища («настоящий мой земляк», замечает автор), задумавшись о чем-то, пустил свободно лошадей, а «кони, не будучи глупы, и пошли транспортною дорогою, разумеется, по привычке» и приехали в противоположную сторону, в село И. (Иваницу — А. С.). Расспросили, чтобы не возвращаться в Прилуки, окольную дорогу на село С. (Сокиринцы — А. С.) «тоже потомка славного полковника» (т. е. брата дегтяревского владельца — Павла Григорьевича Галагана, — А. С.) и оттуда уже поехали в близкие Дегтяри (10 верст — А. С.). В изображении дегтяревской панской усадьбы с дворцом и садом находится весьма много подробностей, внесенных автором из сокиринской усадьбы, дворца и обширного сада, отделяющегося от огромного, в несколько сот десятин, парка большим прудом — «озером», как он назван в повести. Начать с того, что дегтяревская усадьба и сад — несравненно меньше сокиринских, а парка и совсем не имеется; никакого «озера» в этом саду нет, а примыкает к нему мелководная, заросшая в значительной степени камышом, осокою и т. п. речка Удай; въезд в усадьбу с «великолепными дубами — насаждением прадедов», «величественною просекою в лесу, среди которого высится бельведер с куполом огромного барского дома» — все это взято из сокиринской действительности, а не дегтяревской, гораздо более простой и менее «величественной». Еще более напоминают именно сокиринскую усадьбу разные подробности в описании великолепного сада, так поразившего в свое время И. С. Аксакова, когда он гостил — во время поездки по Малороссии для изучения ярмарок — у своего друга Григ[ория] Павл[овича] Галагана (см. «Письма» И. С. Аксакова, где находится очень живое описание сокиринского сада, отчасти перепечатанное в «Ежегод. Коллегии Павла Галагана», кн. 8). Вот выдержка из этого описания в повести «Музыкант»: «...Я вы-

шел на полянку, и мне во всей красе своей представилось озеро, осененное старыми берестами или вязами и живописнейшими вербами. Чудная картина — вода не шелохнется: совершенное зеркало, и вербы-красавицы как бы подошли к нему купами полюбоваться своими широкими роскошными ветвями. Долго я стоял на одном месте, очарованный этою дивною картиною; мне казалось святотатством нарушить малейшим движением эту торжественную тишину...» Эта картина, насколько я, хорошо зная и сокиринскую усадьбу, и дегтяревскую, могу судить, несомненно относится к изображению сокиринского сада, а не дегтяревского, с чем вполне согласно была еще лучше знавшая обе эти усадьбы племянница Григ[ория] Павл[овича] Галагана Катерина Павловна Ламздорф-Галаганова, унаследовавшая от него Сокиринцы. Кстати сказать, она же находила, что к этому действительно прекрасному пруду — собственно, двум прудам — очень хорошо подходит также известное место из описания украинской ночи в повести Гоголя «Майская ночь»: «Тихи и покойны эти пруды; холод и мрак вод их угрюмо заключен в темно-зеленые стены садов. Девственные чащи черемух и черешен пугливо протянули свои корни в ключевой холод и изредка лепечут листьями, когда прекрасный ветренник — ночной ветер, — мгновенно подкравшись, целует их...». Теперь понятен тот восторг, который овладел Шевченком при виде сада и его «озера».

К сокиринской же усадьбе относится и следующее любопытное место повести: «...пройдя две залы, мы очутились на террасе, уставленной роскошнейшими цветами. Спустившись с террасы («горка» в Сокиринск[ом] доме, — А. С.) и пройдя через зеленую площадь, из патриотизма называемую «левадою» (в последнее время «плуза», т. е. «pelouse», — А. С.) пошли мы в сад — не в английский и не во французский сад, а в простой естественный дубовый лес или в дубраву... Вергилий мой повел меня к высокому, раскидистому огромному дубу и показал мне на стволе его небольшое отверстие в роде маленького окошечка, сказавши: «Посмотрите в это оконце!»... Я посмотрел пристально и увидел что-то вроде иконы Божией Матери. И действительно, это была икона Иржавецкой Божией Матери, врезанная в этот дуб знаменитым п-ским

полковником год спустя после Полтавской битвы» (Игнатием Галаганом, — А. С.). Все это место прямо относится к сокиринскому саду, где и до сих пор еще в так называемой «святой долине», где прежде происходило освящение воды в колодезе, после засыпанном, стоит дуб со врезанною в него иржавецкою иконою...

Фамилии чудного крепостного виолончелиста и скрипача Тараса Федоровича, за обедом прислуживавшего хозяину («Мне сделалось почти дурно после такого открытия», — говорит автор в повести) мне не удалось узнать, так как ее забыла и сама Катерина Павловна, слышавшая в детстве восторженные рассказы и воспоминания об этом удивительном музыканте, учившемся в Италии по прихоти и на счет своего господина-мецената. Его прекрасный инструмент — виолончель — по наследовании Гр. Павл. Галаганом дегтяревского имения от бездетного дяди, попал в Сокиринцы, откуда его должны были отправить, как особенную достопримечательность, в Коллегию Павла Галагана, но что в конце концов с ним случилось, нам не известно.

Что касается дегтяревского крепостного оркестра, весьма замечательного по составу исполнителей-лакеев, то капельмейстером в нем был не «вольнотпущенный» из крепостных, а немец австрийский Краузе, хороший знаток музыки и сам музыкант. О нем, его замечательных музыкальных способностях и капельмейстерском вкусе немало рассказывала нам его дочь — старушка Софья Демьяновна Гегер — вдова сокиринского садовника Карла Осиповича Гегера, унаследовавшая от отца хорошую фортепьянную технику. Будучи выдающеюся пианисткою, она выучила фортепьянной игре и свою дочь Софью Карловну, вышедшую замуж за цветочного садовника в Сокиринцах чеха Карла Янечка, но скоро после этого умершую. Искусную игру обеих этих особ мы сами слышали неоднократно, да и вообще всех этих лиц знали хорошо, и немало доставляли нам удовольствия любопытные воспоминания Софьи Демьяновны о прекрасном дегтяревском оркестре и его лучшем украшении — виолончелисте и скрипаче Тарасе. Она, между прочим, подтвердила рассказ о просьбе М.И. Глинки относительно освобождения этого музыканта от крепостной зависимости. П.Г. Галаган обещал это

сделать, но затем либо забыл об этом обещании, либо не пожелал лишиться лучшей силы своего оркестра. Глинка, командированный тогда в Малороссию для набора певчих в Придворную капеллу, довольно долго жил в Качановской усадьбе у помещика Г.С. Тарновского (см. «Записки» М. И. Глинки), откуда и приезжал в Дегтяри, где он принял горячее участие в судьбе крепостного музыканта, прекрасная игра которого приводила его в восторг. В Качановке он обитал в обширной беседке Качановского сада, где писал и свою оперу «Руслан и Людмила». Покойный Василий Васильевич Тарновский, показывая нам как-то эту беседку, кстати сказать, тогда еще довольно сохранившуюся и содержавшуюся в порядке, тоже говорил о стараниях Глинки освободить Тараса от крепостной зависимости, для чего однажды даже нарочно приезжал в Дегтяри. Остатки знаменитого дегтяревского оркестра, отпущенного после смерти владельца на оброк, долго после того еще играли на свадьбах и по купеческим домам, и мы сами еще в ранней юности слышали в Сокиринцах игру двух последних могикан его, из коих старый скрипач отличался особенною задушевностью игры, уже лишенной прежнего искусства.

Что касается остальных действующих лиц повести «Музыкант», то милые старики доктор Антон Карлович и жена его Марья Акимовна взяты из действительности, но настоящих их имен (автор жену доктора в другом месте называет «Варварою Яковлевною») и фамилии мне так и не удалось узнать ни от Катерины Павловны, ни от дегтяревских стариков-селян; но память о них долго еще жила в населении, знавшем о том, что именно этот лекарь-филантроп, придворный врач дегтяревских Галаганов, и был освободителем даровитого музыканта из крепостного состояния. Сам дегтяревский помещик Петр Григорьевич Галаган у автора обычно зовется, согласно тогдашней писательской манере, просто мифологическим именем «амфитрион», а жена его — красавица-кокетка Софья Самойловна — в действительности была Софья Александровна, урожденная Козодаева; судя по пикантному портрету ее, виденному нами в Сокиринцах, и по рассказам Софьи Демьяновны, это была действительно крайне легкомысленная особа, жившая исключительно в мире всевозможных раз-

влечений и разнообразнейших прихотей. . . , у Петра Григорьевича детей не было, и упоминаемые в повести Наташа и Лиза, якобы дочери его, отданные Софьею Александровною на воспитание лекарше Марье Акимовне, — это художественный вымысел поэта. На самом деле это были, судя по словам Софьи Демьяновны, приемьши причудливой помещицы. «П-ский» девичий институт, куда их предполагали отдать учиться, — это, конечно, Полтавский институт. Имение Кленовка и сластолюбивый помещик Кленовский — это Качановка Борзенского уезда Черниговской губ. и Г. С. Тарновский. Из обстоятельств, рассказанных в повести и не соответствующих действительности, можно указать на то, что Кленовский якобы купил «промотанное и разоренное имение покойного Г.»; на самом деле это имение — Дегтяри — перешло по наследству племяннику бездетного владельца Григорию Павловичу Галагану, который позже, уже после освобождения крестьян, предположил поместить в обширной, в 17 десятин, усадьбе и просторном доме о 60 комнатах устраиваемую им Коллегию Павла Галагана; затем, когда это не удалось по некоторым чисто техническим причинам, усадьба с домом была подарена владельцем Прилуцкому уездному земству для устройства там ремесленного училища, что и было действительно осуществлено...

А. Степович

ЗАУВАГИ

Русские произведения Шевченка написаны в разное время и по разным поводам — дати написання вказаних А. Степовичем творів потребують узгодження з даними, що є в розпорядженні сучасних шевченкознавців: повість «Наймичка» — орієнтовно 1852–1854 рр., повість «Варнак» — орієнтовно 1853 р., повість «Музикант» — 29 листопада 1854 — 15 січня 1855 р., також коментатор припустився неточності в первісній назві поеми «Тризна» — «Бесталанний». Детальніше див.: Шевченківська енциклопедія: в 6 т. К. : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 1: А–В. С. 575; 2013. Т. 4: М–Па. С. 362, 421; 2015. Т. 6: Т–Я. С. 301).

Речь идет о Галагане Петре Григорьевиче — коментатор використовує принцип опосередкованої ідентифікації П.Г. Галагана (1792–1855) — представника п'ятого покоління цієї дворянської родини, поміщика Полтавської та Чернігівської губерній — через характеристику його небожа — Григорія Павловича Галагана, чим акцентує увагу на цій особі. Втім, постать П.Г. Галагана є неоднозначною. На перший погляд, власник Дігтярів був типовим представником свого соціального стану — дворянства — й навіть не переймався питанням, чи має право на володіння іншими людьми й використання їхньої праці. М. Маркевич характеризував своїй тітці Катерині Василівні Галаган (1785(?)–1868) її швагра як людину, знану лише чотирма тисячами душ у Прилуцькому та Лохвицькому повітах (ЦДІАК України, Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 2025 Листи Миколи Маркевича тітоньці Катерині Василівні Галаган. Арк. 5 зв.). Лев Михайлович Жемчужников (1828–1912) побачив його в 1854 р. розбитим паралічем, гнівливим, вередливим старим (Жемчужников Л.М. Мои воспоминания из прошлого; предисл., примеч. С.В. Бахрушин. М., 2009. С. 154). Григорій Галаган, для котрого дядько був одним з близьких людей, намагався розібратися у своєму ставленні до нього ще в молоді роки. В одному з записів у юнацькому щоденнику він констатував невтішне: «Ми в Гнилиці багато говорили з матусею про наше сусідство: які гарні Сокиринці та які бридкі сусіди..., з них перший є мій дядя. Так! Я б не міг промовити, як Євгеній Онегін у першому рядку: “Мой дядя самых честных правил...” Я б нещадно збрехав, мовивши це, де у цієї людини гідність, де у неї сумління...» (Григорій Галаган. Журнал. С. 148. Пер. з рос.). Буквально через кілька сторінок там же записав: «Що за дивна особа Петро Григорович: з одного боку — доволі непоганий, з другого — дуже поганий, бридкий навіть...» (Там само. С. 152). Від себе зауважимо, що Петро Григорович насправді дуже любив музику, з юності захоплювався грою на клавикордах і фортепіано та дбав про високий виконавський рівень маєткового оркестру не лише з міркувань престижу. У 1818 р., коли був чиновником у канцелярії малоросійського генерал-губернатора князя М.Г. Репніна-Волконського в Полтаві, він взяв участь у викупі актора М.С. Щепкіна з крі-

пацтва, пожертвувавши 100 рублів (Михаил Семенович Щепкин. Жизнь и творчество. Т. 2: Современники о М. С. Щепкине. Критика. Из дневников и переписки. Воспоминания. М. : Искусство, 1984. С. 328). У 1842 р. познайомився з чеським філологом-славістом Вацлавом Ганкою та підтримував зв'язки з ним і пізніше (Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель / изд. В.А. Францев. Варшава, 1905. С. 650, 654, 677, 891).

...Брата дегтяревского владельца — Павла Григорьевича Галагана — вочевидь, у вказівці в тексті повісті на «потомка славного полковника» йдеться про Григорія Галагана, котрий до середини 1840-х рр. вже став власником Сокиринців (у співволодінні з матір'ю, К.В. Галаган), тому що його батько — Павло Григорович Галаган (1793–1834) — помер задовго до часу перебування Т. Шевченка на Прилуччині.

...Дегтяревская усадьба и сад — несравненно меньше сокиринских, а парка и совсем не имеется; никакого «озера» в этом саду нет — А. Степович припустився неточності у своєму твердженні про те, що палацово-парковий комплекс у селі Дігтярі поступався маєтковому ансамблю в Сокиринцях, зокрема й в облаштуванні садово-паркової зони. І епістолярні, і мемуарні, і візуально-картографічні джерела засвідчують, що садиба в Дігтярях (так само, як і в Сокиринцях) була оформлена за класичною планувальною схемою: житловий сегмент (палац з господарчими прибудовами) / культова частина (церква) / садово-паркова зона / водоймища. У другій чверті XIX ст., у час, на який припав розквіт життєдіяльності Дігтярів як репрезентативної резиденції, річка Удай, з якою межували маєткові землі, набагато ближче підходила до території садиби, утворюючи заводі, вочевидь, більше повноводні, ніж кілька десятків років потому, коли ця місцевість насправді швидко заболочувалася. Князь Д.О. Бебутов, чий ескадрон Нарвського драгунського полку в середині 1820-х рр. квартирував у Дігтярях, у такий спосіб згадував садибу та її власника: «Маючи чудовий палац і славний оркестр музики, він невдовзі з своєї оселі створив осереддя добірного товариства.

Бали, вечори, домашні вистави, кавалькади, прогулянки в парку й великим ставком, полювання, феєрверки, костюмовані вечори йшли одне за одним...» (Бебутов Д.О. Записки. *Кавказский сборник*. 1902. Т. XXIII. С. 61. Пер. з рос.). Листування Петра Галагана з братом Павлом 1824–1825 рр. — часу, коли розпочалося оновлення маєткових споруд у Сокиринцях і Дігтярях, засвідчує, що до створення садово-паркових зон в обох маєтках на початку 1825 р. долучився досвідчений майстер ландшафтного мистецтва Й.Е. Бістерфельд: «Сього вечора приїхав до мене садівник Бістерфельд і привіз з собою лист від О.С. Милорадовича, який з ним і надсилаю... Бістерфельд привіз з собою і план майбутнього мого саду...», хоча за контекстом листування можна зрозуміти, що вільної території, де можна б було розгорнути планувальні роботи з улаштування парку, у Дігтярях було менше, ніж у Сокиринцях, і це заважало реалізації задумів садівника й власника садиби: «...ходили садом й варто віддати належне Бістерфельдові, його вмілості — майстер своєї справи, шкода лише, що заплановане в саду не може бути ніколи реалізоване, щонайменше, з надвеликими ускладненнями» (ЦДІАК України, Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 76. Листи Павлу Григоровичу Галагану від брата Петра Григоровича Галагана. Арк. 64 зв., 84. Пер. з рос.). Петро Дмитрович Селецький (1821–1880) у своїх автобіографічних нотатках як одну з головних принад маєтку в Дігтярях, поряд з величезним панським будинком і напрочуд гарним оркестром, називає «чудовий сад з величезними оранжереями» (Селецкий П.Д. Записки Петра Дмитриевича Селецкого. *Киевская старина*. 1884. № 8. С. 622. Пер. з рос.). «Журнал» Г.П. Галагана рясніє описами розважальних принад дядькової господи: «...ми обідали в Дігтярях і напрочуд весело провели час, каталися в човні, тоді як духовна музика лунала в саду» (Григорій Галаган. Журнал. С. 35. Пер. з рос.).

«Письма» И.С. Аксакова, где находится очень живое сокиринского сада — Іван Аксаков, перебуваючи в Україні у 1853–1854 рр. з метою опису торгівлі на місцевих ярмарках за завданням Географічного товариства, в листі до батьків від 16 липня 1854 р. детально розповів про свої враження від перебування

в маєтку Галаганів. Можливо, А. Степович був одним з перших, хто звернув увагу на цей текст, що до нашого часу є широко цитованим. Детальніше див.: Аксаков И.С. Письма к родным. 1849–1856; изд. подг. Т.Ф. Пирожковой. М. : Наука, 1994. С. 284–287.

...И до сих пор еще в так называемой «святой долине» [...] стоит дуб со врезанною в него иржавецкою иконою — «Свята долина» — одна з найбільш знаних місцин Сокиринського парку, її символічний сенс утворювався насамперед завдяки копії з чудотворного образу Иржавецької Божої Матері. Л. Жемчужников, будши гостем Сокиринців у середині 1850-х рр., згадував: «У саду були дивовижні могутні дуби...; в одному з них було з часів козацтва врізано ікону, й тому цей дуб називався святим...» (Жемчужников Л.М. Мои воспоминания из прошлого. С. 138. Пер. з рос.). Оригінал цієї реліквії (за легендою, вивезеної зі зруйнованої Запорізької Січі) зберігався у Троїцькій церкві с. Иржавець, спорудженій коштом родини Стороженків-Ревуцьких, місцевих землевласників. Детальніше див.: Кузик В. Ревуцькі — державці с. Иржавець. Перша розвідка роду. *Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика: матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського*. К., 1996. С. 108–112.

Фамилии чудного крепостного виолончелиста и скрипача Тараса Федоровича [...] мне не удалось узнать — коментатор не ставить під сумнів ім'я й по батькові талановитого музиканта-кріпака, зазначаючи, що лише прізвище його невідоме, але в українській гуманітаристиці (літературознавча, музикознавча, історіографічна традиції) закріпилася думка про те, що в образі цього персонажа відтворено риси Артема Івановича Наруги, чий батько, Іван Наруга, служив Галаганам ще на початку 1800-х рр. і, вочевидь, теж був музикантом, чому є документальні підтвердження у листуванні осіб з родини Галаганів, збереженому в сімейному архіві (ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46 574 Галаган Ірина Антонівна — Галаганам Петру й Павлу. Арк. 2; ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46 589 Галаган Ірина Антонівна — Галаганам Петру й Павлу. Арк. 1 зв.–2). Ймовірно, про А. Наругу захопле-

но оповідав Федір Чижов, описуючи в «Северной пчеле» оркестр в Дігтярях: «Перша скрипка заслужила загальні оплески, особливо коли вона почала грати соло в концерті Меєрбера, й іншого разу у непростому концерті Беріо...» та П. Селецький: «... кріпак Артем, котрий прожив три роки в Дрездені, він брав уроки коштом пана у Ліпінського» (Музыка внутри России. Северная пчела. 1840. 31 декабря. С. 1173–1174; Селецкий П.Д. Записки Петра Дмитриевича Селецкого. *Киевская старина*. 1884. № 8. С. 623. Пер. з рос.). До навчання у музиканта й педагога К.Ю. Ліпінського Артем Наруга у 1830-х рр. студювався в Петербурзі, у скрипалі Й. Ремерса (Детальніше див. Мітельман Є. Нове про Шевченкового музиканта. *Радянське літературознавство*. 1989. № 10. С. 70–71). До речі, заувага про те, що його педагогом був німецький скрипаль, композитор, диригент і педагог Луї Шпор (1784–1859), насправді стосується іншого музиканта дігтярівського оркестру — Михайла. 26 березня 1831 р. Петро Галаган писав братові Павлу з Дігтярів у Сокиринці: «Попри те, що він учився два [місяці] у Шпора, гра Михайла стала більш пересічною, ніж була раніше; він ... слабше став грати й втратив трель...» (ЦДІАК України, Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 76 Листи Павлу Григоровичу Галагану від брата Петра Григоровича Галагана. Арк. 99. Пер. з рос.).

Что касается дегтяревского крепостного оркестра, весьма замечательного по составу исполнителей-лакеев, то капельмейстером в нем был не «вольнотпущенный» из крепостных, а немец австрийский Краузе — музичний колектив з кріпаків і вільнонайманих створив у Сокиринцях наприкінці XVIII ст. Григорій Іванович Галаган (1769–1808): «...завів оркестр і навіть готував акторів для балету, втім не встиг за життя цього виконати» (Галаган Г.П. Род Галаганов. В кн.: 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве: под ред. А. И. Степовича. К., 1896. С. 13. Пер. з рос.). На 1804 р., за опублікованими у «Працях Полтавської архівної комісії» статистичними даними, у Прилуцькому повіті зазначено наявність «капеллій музикантів» у Петра Григоровича Горленка й майора Григорія Івановича Галагана (Статистические сведения о Полтавской губернии сто лет назад. *Труды Полтав-*

скої ученої архивної комісії. 1906. Вып. 2. С. 140). У переліку «ревізських душ» Сокиринської економії за 1815 р. серед селян Сокиринець зазначено (за родом занять) 11 музикантів, 2 співака, у чотирьох селян музикантами й співаками були їхні сини. У цьому ж документі в описі нерухомого майна економії названо т. зв. «музичну школу» — флігель з шістьма кімнатами й двома сінями (ЦДІАК України, Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 1215. Відомість, хто саме й в якій кількості є в 1815 році з селян відомства Сокиринської економії. Арк. 1–4 зв.). За остаточним розподілом спадкового майна (після 1823 р.) оркестр перейшов до Петра Галагана, чиєю резиденцією стали Дігтярі, й швидко набув доброї репутації, чому сприяв вибір керівника колективу, яким з другої половини 1830-х рр. був уродженець Карлсбада Домінік Краузе, випускник Празької консерваторії (1786–?). Ф.І. Чижев відзначив заслуги і власника, і керівника, і музикантів: «Стосовно ж оркестру П.Г. Галагана, потрібно сказати, й сказати без перебільшення, що він в змозі витримати критику знавця-музиканта. Не чувши його, важко повірити, що можна в селі, з своїх дворових людей, підготувати таких музикантів! Не мовлячи вже про смак і знання музики самого господаря, потрібно віддати йому шану за вміння вибрати капельмейстера в особі п. Краузе. З чудовим знанням генерал-баса й контрапункту, він володіє вмінням передавати іншим свої знання; цього мало: він здатний заохотити учнів своїх до музики...» (Музыка внутри России. Северная пчела. 1840. 31 декабря. С. 1173–1174. Пер. з рос.). У документах, що надавали родині Д. Краузе право на проживання у Дігтярях, сам капельмейстер значився як «учитель музыки у домі поміщика Галагана», а його дружина Христина, уроджена Кегель, як служниця — «у поміщика Галагана дружини Софії Олександрівни в услугах» (ЦДІАК України, Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 1894. Рапорти управителів Дігтярівської економії. Арк. 40. Пер. з рос.).

Глінка [...] довольно долго жил в Качановской усадьбе у помещика Г.С. Тарновского (см. «Записки» М.И. Глинки), откуда и приезжал в Дегтяри — у «Записках» Михайла Глінки в описі його перебування в Україні влітку 1838 р. не йдеться ані про Га-

лаганів, ані про перебування в Дігтярях, хоча навряд чи він міг не відвідати маєток, слава про оркестр якого ширилася округою. До того ж М.І. Глінка був родичем С.О. Галаган, а родина Глінок користувалася протекцією її батька О.В. Казадаєва, впливового в петербурзьких урядових колах. У своїх «Записках» М. Глінка так згадував про нього: «він дружив з моїм батьком, був щиро відданий нашій родині й неодноразово допомагав нам порадами та впливом своїм у справах наших» (Глінка М.И. Записки. М. : Музыка, 1988. С. 93).

Остатки знаменитого дегтяревского оркестра... — документи з Галаганівського архіву дозволяють виснувати, що до кінця 1860-х рр. оркестр продовжував діяти у маєтку Сокиринці, а хор зберігався ще й на початку ХХ ст. Григорій Галаган писав синові з садиби у грудні 1868 р.: «Тут співаки влаштовують, як і раніше, вертеп, а щодо знаменитого Сокиринського оркестру, то помітно, що й він квітне, тому що реєнт випрохав у мене з Дігтярів контрабас. Це вже вдається оркестр не жартома...» (ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46 521. Галаган Григорій Павлович — Галагану Павлу. Арк. 4. Пер. з рос.).

...Жена его — красавица-кокетка Софья Самойловна — в действительности была Софья Александровна, урожденная Козодаева — Софія Олександрівна Казадаєва (1804–1864) вийшла заміж за Петра Григоровича Галагана в січні 1824 р. і тієї ж весни подружжя переїхало до маєтку чоловіка. Князь Д.О. Бебутов, котрий тоді заприятелював з нею, із захопленням згадував, що молода дружина П.Г. Галагана, «мила, освічена й незрівнянна господиня, стала кумиром обожнення для всіх, [...] своєю люб'язністю і розумом усім кружила вона голову, й всіх уміла тримати в респекті. Гарна собою, вона ладна була з'єднувати й надихати товариство» (Бебутов Д.О. Записки. Кавказский сборник. 1902. Т. XXIII. С. 37–74. Пер. з рос.). Численні свідчення змальовують її як особу, котра спромоглася залишатися дамою з вищого світу навіть в нетрях Прилуцького повіту. Цьому сприяли й принади Дігтярів, що уможлилювали облаштування садибного по-

буту як череди візитів, малих і великих розваг і забезпечували суспільне реноме маєтку, як, зокрема, щорічне пишне святкування 17 вересня іменин Софії Олександрівни Галаган.

...Лекарь-филантроп, придворный врач дегтяревских Галаганов — немає відомостей, хто саме був лікарем у Дігтярях у середині 1840-х рр., але якщо взяти до уваги, що нерідко такі службовці залишалися у дворянських садибах надовго, то можна припустити, що це той самий доктор, про якого Петро Галаган писав брату Павлові в січні 1824 р. перед приїздом в Україну з Петербургу невдовзі після одруження: «Я вельми радий буду, що ми матимемо гарного медика, котрий також буде й відрадним співрозмовцем, [...] він гідний того, щоб з ним поводитися як з людиною доброю та чесною...» (ЦДІАК України, Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 76. Листи Павлу Григоровичу Галагану від брата Петра Григоровича Галагана. Арк. 43. Пер. з рос.).

...Усадьба с домом была подарена владельцем Прилуцкому уездному земству для устройства там ремесленного училища — маєток було передано Полтавському губернському земству в середині 1870-х рр., у жовтні 1878 р. тут було відкрите Дігтярівське ремісниче училище, згодом переміщене до Полтави, а в колишньому маєтку в 1898 р. створено ткацьку школу-майстерню.

Метою розвідки є публікація коментаря філолога-славіста, педагога Андроника Дудки-Степовича (1856–1935) до російськомовної повісті Тараса Шевченка «Музикант». Це джерело допомагає зрозуміти ставлення гуманітаріїв межі XIX–XX ст. до прозової спадщини мистця і водночас надає цікаві свідчення щодо побуту панських маєтків Лівобережної України першої половини XIX ст. Оприлюднення нарису А. Степовича й тлумачення його змісту сприятимуть урізноманітненню уявлень про українську культурну спадщину. Коментар до «Музиканта» є дотичним до кола праць вченого 1920-х рр. Ці роботи присвячені особі громадського діяча, просвітника Григорія Павловича Галагана. У них А. Степович прагнув створити позитивний образ українського помісного дворянства XIX ст. і довести конструктивність взаємодії панства з селянством. Коментар

до «Музиканта» презентує особисте ставлення вченого не лише до тексту повісті, але й до історії дворянських дідищ, які є ареною художньої дії. Нарис презентує дворянську садибу як культурний ландшафт. А. Степович вдається до таких засобів тлумачення художнього тексту, як власні спогади, звернення до свідчень очевидців, ego-документів і белетристики, тобто використовує історико-культурологічний підхід. Цей нарис як історико-літературне джерело демонструє прихильність вчених «старої школи» до позитивістського інструментарію інтерпретації художнього твору в умовах «радянської» української гуманітаристики.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Андроник Степович, «Музикант», Україна, Галагани, панські маєтки.

The aim of the article is to publish a very interesting commentary by the Slavic philologist and teacher Andronik Stepovych (1856–1935) on Taras Shevchenko's Russian-language novel "The Musician". This source helps to understand the attitude of the intellectuals at the turn of the 19th and 20th centuries to the prose heritage of Shevchenko and at the same time provides interesting information about the life of the estates of the Left Bank Ukraine in the first half of the 19th century. The publication of Anronyk Stepovych's essay and the interpretation of its content will help to diversify ideas about the Ukrainian cultural heritage. The commentary on "The Musician" is relevant to the works of the scientist of the 1920s. These works are dedicated to the outstanding public activist Hryhoriy Pavlovych Galagan. In them Andronyk Stepovych sought to create a positive image of the krainian nobility of the 19th century and to prove the constructiveness of the interaction of the nobility with the peasantry. The commentary on "The Musician" presents the personal attitude of the scientist not only to the text of the story, but also to the realities of noble estates, where the action of the story takes place. Andronyk Stepovych's essay presents a noble estate as a cultural landscape. Stepovych resorts to such means of interpretation of the literary text as his own recollections, appeals to eyewitnesses, ego-documents and fiction, using a historical and cultural approach. This essay as a historical and literary source demonstrates the commitment of "old school" scholars to the positivist tools of interpretation of the fictional text in the conditions of "Sovietization" of the Ukrainian humanities.

Key words: Taras Shevchenko, Andronyk Stepovych, "The Musician", Ukraine, Galagan, estate.